

KESB

geçimini sağlamalarına yardımcı olmak, başkalarının hak ve menfaatlerine en az kendisinininki kadar değer vermek ve gerektiğinde özveride bulunmak (genellikle "ihsan" kavramıyla ifade edilen bu ödevi ticarî muamelelere de uygulayan Gazzâlî'nin bu husustaki tavsiyeleri için bk. *İhyâ*, II, 79-83).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "aml", "ksb" md.leri; a.mlf., *ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şer'â* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 86, 90-96, 374-425; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ksb" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "ksb" md.; Dârimî, "Büyü", 6; Buhârî, "Büyü", 15, "Nikâh", 1; İbn Mâce, "Ticârât", 1; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Kesb* (nşr. Süheyl Zekkâr, *Risâletân fi'l-kesb* içinde), Beyrut 1417/1997, s. 35-132; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-Ükalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.dğr.), Beyrut 1397/1977, s. 132; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk* (nşr. İbnü'l-Hatîb), Beyrut 1398, s. 110, 119, 137, 146-150; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut 1398/1978, s. 136-146; Gazzâlî, *İhyâ*, II, 60-64, 79-87; IV, 91-92; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 413; Münâvî, *Fezû'l-kâdir*, II, 291; I. Goldziher, *Le dogme et la loi de l'Islam* (trc. Félix Arin), Paris 1920, s. 4, 111-120.

MUSTAFA ÇAĞRICI

KESB

(الكسب)

İhtiyarî fiillerin meydana gelişinde kulun etkisini ifade eden terim.

Sözlükte "kazanmak, elde etmek" anlamındaki **kesb** kökünden türemiş bir masdar olup "kazanılan ve elde edilen maddî veya mânevî şey" mânasına isim olarak da kullanılır. Râgıb el-İsfahânî kesbi, "insanın servet kazanmak gibi faydalı olan veya haz veren bir şeyi talep etmesi" diye açıklar. Bazan insana fayda vereceği zannedildiği halde zarar getiren fiiller için de kullanılan kesb (*el-Müfredât*, "ksb" md.), kelâm literatüründe genellikle "kuldaki hâdis kudretin tesiriyle meydana gelen şey" diye tarif edilir.

Kur'an-ı Kerim'de kesb kökünden türeyen altmış sekiz kelime mevcut olup bunların altmış ikisi kesb, diğerleri **iktisâb** masdarından gelmektedir. Bu âyetlerde belirtildiğine göre herkesin kazandığı iyi ameller lehine, kötü ameller ise aleyhine olacak, amellerin karşılığı âhirette verilecek, kimseye zulmedilmeyecek, âhirette dünyada kazanılan servetleri değil iyi ameller fayda sağlayacaktır. Kötü davranışlarda bulunanlar dünyada da ceza görecektir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*,

"ksb" md.). Kesb, çeşitli hadis rivayetlerinde maddî ve mânevî kazanç mânasında yer almış ve Kur'an'daki muhtevasiyla kullanılmıştır. Hz. Peygamber insanların el ve ayaklarının yaptıkları işleri haber vermek üzere âhirette konuşturulacağını söylemiş ve iyi amelleri yok eden günahtan Allah'a sığınmıştır (*Müsned*, II, 214, 231, 334, 412; V, 188, 191; VI, 31; Buhârî, "Rikâk", 40; Müslim, "İmân", 252; İbn Mâce, "Fiten", 20).

Kesb kavramı kelâm literatüründe daha çok ihtiyarî fiillerin yaratılması meselesinde söz konusu edilmiştir. Siyasî ve içtimaî olayların tesiriyle Hulefâ-yi Râşîdîn devrinde müslümanlar arasında tartışılmaya başlanan kullara ait fiillerin meydana geliş meselesi (Kâdî Abdülcebbar, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 143), İslâm âlimlerinin erken dönemde çözümlenmeye çalıştıkları konuların başında yer alır. Kulların kendi fiilleri üzerinde etkili olduklarını kanıtlamak amacıyla kesb kavramını ilk defa kullanan kişi Ebû Hanîfe olmuştur. Her ne kadar Montgomery Watt ile Abdurrahman Bedevî ve Ca'fer es-Sühbânî kesb kavramına ilk olarak Dirâr b. Amr'ın yer verdiğini söylemişlerse de bu doğru değildir. Çünkü Ebû Hanîfe'ye atfedilen akaid risâlelerinde kesbden açıkça bahsedilmektedir. Ona göre kullara ait bütün fiiller Allah tarafından yaratılmakla birlikte gerçek anlamda kulların kesbiyle meydana gelir, yani ihtiyarî fiillerin meydana gelişinde insanların sahip olduğu kudretin tesiri söz konusudur (Beyâzîzâde Ahmed Efendi, s. 254). Ebû Hanîfe'nin muhtemelen Kur'an'dan ilham alarak kulların fiilleri meselesine kesb kavramıyla temas etmesi İslâm âlimlerinin dikkatini çekmiş olmalı ki daha sonra Dirâr b. Amr başta olmak üzere Muammer b. Abbâd, Hişâm b. Hakem, Muhammed b. İsâ el-Burgûs, Yahyâ b. Ebû Kâmil, Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr, İbn Küllâb el-Basrî, Ahmed b. Seleme el-Küşânî gibi çeşitli ekollere mensup kelâm âlimlerince üzerinde durulmuş ve benimsenmiştir (Eş'arî, s. 281, 540-541). Kelâm ekollerinin teşekkülünden sonra genellikle Ehl-i sünnet'e mensup kelâmcılar tarafından savunulan ve Mu'tezile'nin yanı sıra Şîa âlimlerince eleştirilen kesb teorisiyle ilgili tartışmalar ilk olarak bu kavramın tanımı etrafında yoğunlaşmıştır. Yapılan tanımlarda Ehl-i sünnet kelâmcıları "fiili işlemeye kesinlikle karar veren irade", "kuldaki hâdis kudret ve bunun fiile yönelmesi", "faydayı celbedip zararı defetmeye götüren bir iş yapmak", "kulun bir fiili gerçekleştir-

mek istemesinin ardından Allah'ın o fiili yaratması", "fiilin itaat veya mâsiyet oluşuna kulun tesir etmesi" gibi unsurları öne çıkarırken Mu'tezile ve Şîa kelâmcıları kesbin sadece sözlük anlamı taşıdığını, bu sebeple de ona bir terim anlamı yüklenemeyeceğini ileri sürmüşlerdir (*et-Ta'rîfât*, "ksb" md.; Eş'arî, s. 542; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, s. 126; İbn Teymiyye, VIII, 118-119).

Kesb kavramının yorumlanması kelâm ekollerinin kudret ve dolayısıyla kader anlayışına bağlıdır. Bu konuda fiilin meydana gelişinde insana gerçek anlamda hiçbir rol vermeyen Cebriyye ile fiilin ilâhî müdahale olmaksızın kul tarafından gerçekleştirildiğini söyleyen Mu'tezile'den oluşan iki ucun yanı sıra Ehl-i sünnet kelâmcıları orta bir yol izlemektedir. Cebriyye'nin anlayışına göre fiillerin meydana gelişinde irade ve kudretin herhangi bir etkisi bulunmadığından kesb kullara nisbet edilemez. Cehmiyye de aynı anlayışa sahiptir (Eş'arî, s. 538-539; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, s. 134-135). Mu'tezile'ye mensup âlimler ise kesbi kullara ait fiillerin sonucu olarak kabul eder, zira her kâsib aynı zamanda fâildir. Onlara göre Mücbire'nin (Eş'ariyye) kulun kâsib olduğu halde fâil olmadığını iddia etmesi tutarsızdır, çünkü kesb fiilin bir neticesidir, fiil işlemsiz herhangi bir fayda veya zararın ortaya çıkması imkânsızdır (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, VIII, 164-165). Neccâriyye ile Kerrâmiyye'nin telakkisi de Mu'tezile anlayışı paralelindedir (İbn Fûrek, s. 94; İbrâhim Medkûr, II, 127). İbn Kayyim el-Cevziyye gibi Selef ekolüne mensup bazı âlimlerin görüşlerinin de aynı çizgide olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre kesb, kullara ait fiillerin irade ve kudretleriyle doğrudan doğruya onlar tarafından meydana getirildiğini ifade eder, yani kesb kulun gerçek anlamda fâil olduğunu vurgulayan bir kavramdır. Ancak dilediği fiili yapma irade ve kudreti dahil olmak üzere her şeyi ile birlikte kul Allah tarafından yaratıldığından Allah ona ait fiillerin de dolaylı yaratıcısıdır. Aslında kul münfail bir fâil olup kendisini ve dilediği fiilleri yapma irade ve gücünü yaratma imkânından mahrumdur (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 131, 137-138).

Eş'arî kelâmcılarına göre kesb kullara ait fiillerin meydana gelişine hâdis kudretin tesir etmesinden ibarettir. Şöyle ki, ihtiyarî fiiller iki kudretle meydana gelir: Bunlardan biri Allah'ın kadîm kudreti olup fiillerin oluşmasını sağlayan asıl etkindir,

fiillerin vücudu ve hudûsü bu kudrete bağlıdır. İlâhî kudret olmadan kullar herhangi bir fiil gerçekleştiremez, bu sebeple de fâil adını alamaz, çünkü fâil demek yaratıcı demektir. Allah'tan başka yaratıcı bulunmadığına göre kullar için sadece mecazi anlamda fâil, gerçek anlamda ise kâsib terimi kullanılabilir. Buna göre kesb kullara ait fiillerin nitelikleri üzerinde etkili olur, kesbin meydana gelişine ilgili nitelikler de Allah tarafından yaratılır. Kesbin vuku bulup yok oluşundan sonra insanın bunu aynen iade edemeyişini onun Allah tarafından yaratıldığı gösterir (Abdülkâhir el-Bağdâdî, s. 137). Kesbin mevcudiyetini ve fiiller üzerindeki etkisini, zorunlu fiillerle ihtiyarî fiilleri dikkate almak suretiyle kanıtlamak mümkündür. Nitekim felçli bir insanın el hareketleriyle sağlıklı insanın hareketlerinin birbirinden farklı olduğu duyularla idrak edilmektedir (Eş'arî, s. 538-541; Bâkılânî, s. 324, 347; İbn Fûrek, s. 91-102). İmâmül-Haremeyn el-Cüveynî'nin, kesbin fiillerin meydana gelişinde asıl rolü oynadığını söylemek suretiyle Mu'tezile anlayışına yaklaştığı kabul edilir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 122). Fahreddin er-Râzî kesbe, kullara ait fiillerin meydana gelişinde hiçbir tesiri bulunmadığı yönünde bir anlam yükleyerek Eş'ariyye'nin kesb teorisini cebre yaklaştırdığı halde (*DîA*, XII, 91) İbrâhim Medkûr ona ait kesb anlayışının Eş'ariyye'den çok Mu'tezile'ye yakın olduğunu iddia eder (*Fi'l-felsefeti'l-İslâmiyye*, II, 122). Ancak bu iddia Râzî'nin kelâma ve tefsire dair eserlerindeki bilgilerle uyumamaktadır (*el-Metâlibü'l-âliyye*, IX, 9-17, 149-186; *Mefâtiḥü'l-ğayb*, II, 58-61). Eş'ariyye'nin kesb anlayışını nakleden İbn Kayyim el-Cevziyye, kesbi aynı ekolün illiyet ve âdet teorilerini dikkate alarak ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre kesb, kuldaki kudretin fiile yaklaşması anında Allah'ın kudretiyle meydana gelişini ifade eder. Yani kula ait fiil, hâdis kudret sebebiyle değil hâdis kudretin yanında ve onun ardından Allah'ın kudretiyle yaratılır (*Şifâ'ü'l-âtil*, s. 122). Eş'ariyye kesb veya iktisabın insana nisbet edilmesinin gerektiğini, Allah'ın sadece kulların kesbettiklerini yaratmakla nitelendirilebileceğini kabul eder (Eş'arî, s. 554; İbn Fûrek, s. 96, 101).

Mâtürîdiyye âlimlerine göre kesb, ihtiyarî fiillerin meydana gelişinde kullarda Allah tarafından yaratılan irade ve kudretin rolünü ifade eder. Fiiller Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmekle birlikte onları yaratmanın gerçekleşmesi için kulun irade

ve kudretini kullanarak fiili işlemeye yönelmesi gerekir. Fiillerin gerçek fâili kuldur. Allah'ın fiilleri yaratması da kulun irade ve kudretini kullanarak onları yapmaya yönelmesi de birer fiildir. Ancak Allah'ın fiili yaratma, kulun fiili kesb adını alır. Allah kula ait fiilleri yaratması yönünden fâildir, kul da kesb yönünden kendi fiillerinin fâilidir. Fiil gerçekleştirme açısından sağlıklı olan her kulun fiil yapabildiğini ve yaptığı fiili isteyerek işlediğini tecrübe yoluyla bilmesi onun fiilin fâili olduğunu gösterir. Bununla birlikte fiil yokluk halinde varlık alanına çıktığından tek başına kula nisbet edilemez. Çünkü bir şeyi yoktan meydana getirmek Allah'a ait bir sıfattır. Sonuç olarak insanların fiillerinde irade ve kudretlerini kullanmak suretiyle icra ettikleri fonksiyon kesbi veya iktisabı oluşturur. Fiili kesbetmek ile yaratmak arasındaki fark kesbin aletle vuku bulması, yaratmanın ise aletsiz gerçekleşmesinden ibarettir. Fiiller Allah tarafından yaratılmış olmakla birlikte bunların meydana gelişine tesir eden kesb Allah tarafından yaratılmış değildir. Kesb sadece insanların doğrudan doğruya gerçekleştirdikleri fiillerde etkilidir, dolaylı fiillerinde ise etkisi bulunmayıp bunlar yalnız Allah'ın kudretiyle gerçekleşir (Mâtürîdî, s. 226-239; Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, s. 99; Nesefî, II, 635-654, 661, 675, 680; Ebû Azbe, s. 42, 44). Mâtürîdiyye âlimleri, Eş'arîler'in kullara ait fiillerde kesb ile fiil ve kâsib ile fâil arasında ayırım yapmalarını isabetsiz bulmuş, özellikle kesbi, "fiilin kulun irade ve kudretinin ardından gelmesi veya kudretinin fiile yaklaşması" tarzında açıklayan âlimlerin Cebriyye içinde mütalaa edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Mu'tezile, Şîa ve Selefiyye âlimleri hem Eş'ariyye hem Mâtürîdiyye'nin kesb anlayışını eleştirmiştir. Bu eleştirileri kesbin, kullara ait fiillerin meydana gelişinde Allah ile kullar arasında kurulacak bir ortaklığa bağlı kılınışı, kesbe yüklenen terim anlamının sözlük anlamıyla irtibatının bulunmayışı ve dolayısıyla mâkul olmayışı, kesbe "hâdis kudretle meydana gelen fiil" anlamı verilmesi halinde kula ait fiillerin Allah tarafından yaratılmasına ihtiyaç kalmayışı gibi noktalarda toplamak mümkündür (Kâdî Abdülcebbar, *Şerḥu'l-Uşûli'l-ḥamse*, s. 361-371; Nesefî, II, 642; Nûreddin es-Sâbûnî, s. 67; İbn Teymiyye, VIII, 119-120).

Kesb teorisi, Mu'tezile'nin ihtiyarî fiillerde kulu ilâhî irade ve kudretten bağım-

sız hale getiren anlayışı ile Cebriyye'nin fiillerinin meydana gelişinde kulun etkisi bulunmadığını iddia eden görüşü arasında mütedil bir fiil anlayışına ulaşmak için Sünnî âlimlerince düşünüp geliştirilen üçüncü bir teoridir. Tanımında ve fiiller üzerindeki etkisinde farklı görüşler ileri sürülmesine rağmen Eş'ariyye'nin, sonraki kelâmcıları bir tarafa bırakılacak olursa kesb teorisinin büyük ölçüde kulun fiilleri üzerindeki etkili olduğunu kanıtlamaya çalıştığını söylemek mümkündür. Ancak kulun fiillerinin fâili olmadığını ileri süren görüşler isabetli sayılmaz. Çünkü naslar kulların fiillerinin fâili olduğunu açıkça ifade etmekte (meselâ bk. el-Bakara 2/197, 215; Âl-i İmrân 3/135; el-Kamer 54/52), duyular ve akıl da insanları fiillerinin fâili olarak nitelemektedir. Bundan dolayı kulun fâil olmadığını ileri süren Eş'arîler'in görüşü çelişkili bulunmuştur (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 122). Esasen Kâdî Abdülcebbar'ın da belirttiği gibi eğer kesb kavramı ile kullara ait fiillerin hâdis olan irade ve kudretleriyle meydana geldiği kastediliyorsa -Eş'ariyye'nin mütekaddimini bu görüştedir- bununla Mu'tezile'nin kulların fiillerine ilişkin görüşü arasında fark kalmamaktadır. Eğer fiiller üzerinde etkisi bulunmadığı anlatılmak isteniyorsa bu da belirsizliğe yol açmakta ve neticede cebre varmaktadır. Sonuç olarak hem Cebriyye'nin icbar anlayışından hem Mu'tezile'nin kulların Allah'tan müstağni olduğunu çağırıştıran görüşünden kurtulabilmek için kullara ait fiillerin doğrudan doğruya kendi irade ve kudretleriyle, dolaylı olarak da ilâhî irade ve kudretle meydana geldiğini kabul etmek gerekir. Nitekim bir kısım ilâhî fiillerin melekler ve insanlar vasıtasıyla dolaylı olarak meydana geldiği naslarla sabit olan ve İslâm âlimlerince de benimsenen bir husustur. Her ne kadar Mu'tezile ve Şîa kelâmcıları tarafından uygun bulunmasa da kesbe ancak bu anlam verildiği takdirde tutarsız ve çelişkili bir teori olmaktan kurtulabilir. Zira kulların irade hürriyetinin yanı sıra bütün üniteleriyle birlikte kâinat üzerindeki ilâhî hâkimiyet vurgulanmadıkça naslarla akıl arasında herkesi tatmin edecek bir uzlaşma sağlamak mümkün değildir.

Kesb teorisi kelâm kitaplarında kulların fiilleri bahsinde yer almakla birlikte bu konuda müstakil eserler de yazılmıştır. İbrâhim b. Hasan el-Kûrânî'nin *el-İlmâ'u'l-muḥîṭ bi-taḥkîki'l-kesbi'l-vasaṭ beyne ṭarafeyi'l-ifrâṭ ve't-tefrîṭ* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2722), Ab-

KESB

dükkâdir b. Muhammed el-Hamzavî'nin *er-Risâletü'l-Hamzaviyye fi beyâni haqîkati'l-farq beyne kesbî'l-Eş'ariyye ve'l-Mâtürîdiyye* (İÜ Ktp., nr. 1190, 3469), Hâlid b. Ahmed eş-Şehrezûrî'nin *el-İkdû'l-cevheri fi'l-farq beyne kesbeyi'l-Mâtürîdi ve'l-Eş'arî* (Bağdad 1301), Ali b. Muhammed el-Mîlî'nin *eş-Şems ve'l-kamer ve'n-nücümü'd-derârî fi işbâti'l-kader ve'l-kesb ve'l-istiâ'a ve'l-cüz'î'l-ihtiyârî (İzâhu'l-meknûn*, II, 56) ve Arif Aytekin'in *Ehl-i Sünnet İtikadına Göre Kesb* (Erzurum 1978) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ksb" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "ksb" md.; *et-Ta'rifât*, "Kesb" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1243-1244; Wesinck, *el-Mu'cem*, "ksb" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ksb" md.; *Müsned*, I, 174; II, 86, 214, 231, 334, 412; V, 188, 191; VI, 31, 173; Buhârî, "Rikâk", 40, "Zekât", 17, 26, "Büyü", 7, 15; Müslim, "İmân", 252; İbn Mâce, "Fiten", 20; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 281, 291, 538-542, 549-552, 554, 566; Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 226-239; Bâkîllânî, *el-Temhîd* (Imâdüddin), s. 28, 324, 347; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 91-102; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 361-371; a.mlf., *el-Muğni*, VIII, 94-95, 164-165; a.mlf., *el-Muhtâ*, s. 408-412; a.mlf., *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 143; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, İstanbul 1346, s. 8, 133-137; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-'Akîdetü'n-Nizâmiyye* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1398/1978, s. 46; Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr. H. P. Lins), Kahire 1383/1963, s. 99, 100, 104; Neseî, *Tebîrâtü'l-edille* (Salamé), II, 596, 597, 635-654, 661, 675, 680, 682; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi uşûli'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Dımaşk 1399/1979, s. 66-67; Fahrreddin er-Râzî, *el-Metâlibü'l-'âliyye mine'l-'ilmi'l-ilâhî* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Beyrut 1407/1987, IX, 9-17, 149-186; a.mlf., *Meîâthü'l-gayb*, II, 58-61; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk* (nşr. Aynullah el-Hasenî el-Urmevî), Kum 1407, s. 126-128; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, VIII, 118-120, 128-129; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifâ'ü'l-'alil*, Kahire 1323, s. 120-122, 130-131, 137-138, 146-147; *Şerhu'l-'Akîdeti'l-Tahâviyye*, s. 437, 441-442; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâ'id*, İstanbul 1304, s. 33; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 161-162; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 55, 254, 256, 259-260; Ebü Azbe, *er-Ravzâtü'l-behiyye* (nşr. Abdurrahman Uymeyre), Beyrut 1409/1989, s. 42-47; İzâhu'l-meknûn, I, 122, 562; II, 56, 107; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 240-244; İbrâhim Medkûr, *Fi'l-felsefeti'l-İslâmiyye*, Kahire 1983, II, 118-129; Hasan Hanefî, *Mine'l-'akîde ile's-şevre*, Beyrut 1409/1988, III, 116-137; Ca'fer es-Sübânî, *el-İlâhiyyât* (nşr. Hasan Muhammed Mekki el-Amîlî), Gadîr 1410/1990, II, 619-626; Yûsuf Şevkî Yavuz, "Fahrred-din er-Râzî", *DİA*, XII, 91.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

KESBÎ MUSTAFA EFENDİ

(ö. 1213/1798'den sonra)

İbretnümâ-yı Devlet adlı eseriyle tanınan Osmanlı tarihçisi ve şair.

Hayatı hakkındaki bilgiler hemen hemen sadece kendi eserine dayanır. Kesbî mahlasını nasıl aldığı belli değildir. Eserinde mevcut bilgilere göre 1175 Şevval (Mayıs 1762) tevcihatında hâcegân ve benzerlerine verilen atıyye listesinde yer alan ve kendisine 50.000 kuruş ödenen Mustafa Efendi, 1179'da (1765) memuriyeti gereği Kuban'da Çerkez kabilelerinin meskûn olduğu bölgelerde bulunmuş, bu arada Taman İskeleyi'ne beş altı konak mesafede dağlar arasındaki altın madeni yataklarını dolaşmıştır. İstanbul'a döndüğünde bu madenlerin işletilmesi için yetkililere başvurmuşsa da bir sonuç alamamıştır.

1768 Rusya seferinin hazırlıkları devam ederken 1737-1738 yıllarındaki sefer masraflarının kayıtlı olduğu hazine kalemi defterlerini inceleyerek tahmini bir savaş bütçesi hazırlamakla görevlendirilen Kesbî Mustafa Efendi, Silâhdar Hamza Paşa'nın sadârete tayini sırasında (7

Ağustos 1768) mülâzım sıfatıyla Mektûbî-i Defterî Kalemi'nde önemli evrakın kaydı işiyle meşgul bulunuyordu. Osmanlı-Rus seferi başlayınca kendisine İsakçı Kalesi'nin tamiri ve Büyük Kale denilen kısmının genişletilmesi görevi verildi. Serdârî-ekrem Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun İsakçı ovasında konakladığı esnada Rus saldırılarına uğrayan Hotin'den gelen yaldım istekleri üzerine kaledeki durumu inceleyip ordugâha rapor etmek için Hotin'e gönderildi. Ruslar'ın Hotin Kalesi'ne ikinci defa saldırdıkları 5 Temmuz 1769 tarihinde Hotin'de bulunuyordu. Bu saldırılar sırasında kale çevresinde metrisler kazılması, top ve cephane nakli, topların kullanılmasında istihdam edilenlere yevmiye dağıtılması, şehid olanların tesbit edilmesi gibi işler yaptı.

Daha sonra İstanbul'a dönen Kesbî Mustafa Efendi, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından müzakereler yapmak üzere İstanbul'a gelen Rus elçisi Prens Nikolai Vasilevich Repnin'in şerefine İstanbul'daki Batılı elçilerin verdikleri ziyafette Osmanlı Devleti'ni konu alan konuşmaları Rum asıllı açışçı İstavri'ye rapor ettirerek istihbarat hizmetinde bulundu. 1783'te tekrar Kafkasya'ya gitti. Burada ki hizmetini tamamladıktan sonra ortaya

Kesbî Mustafa Efendi'nin *İbretnümâ-yı Devlet* adlı eserinin ilk iki sayfası (Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, Tarih, nr. 484)

